

O. dr hab. Grzegorz Bartosik OFMConv, prof. UKSW
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie
Wydział Teologiczny
Katedra Mariologii

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgra lic. Andrzeja Sochaja, pt. *Rozwój kultu religijnego Romów w Polsce w latach 1979-2018. Studium dogmatyczno-pastoralne* przygotowanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego pod kierunkiem ks. dra hab. Janusza Bujaka, prof. US, Szczecin 2019, mps, ss. 439 (tekst dysertacji: s. 1-285; aneksy: s. 286-389, bibliografia 390-436).

Na wstępie należy zauważyć, że recenzowana dysertacja ma charakter interdyscyplinarny. Ukazanie rozwoju religijności Romów w Polsce w ostatnim 40-leciu wymagało bowiem od Autora wiedzy zarówno ściśle dogmatycznej, jak też i znajomości zasad właściwych dla teologii pastoralnej. W pracy wykorzystano także wiedzę z zakresu religioznawstwa oraz kulturoznawstwa. Ponadto niewątpliwym atutem rozprawy jest fakt, że Autor osobiście włącza się w życie Romów i uczestniczy w ich duszpasterstwie (metoda badawcza obserwacji uczestniczącej). Stąd wnioski, jakie przedstawia wynikają nie tylko z analizy źródeł pisanych, ale także z osobistej obserwacji omawianego zagadnienia na co dzień.

Dzięki temu omawiana praca doktorska jest pracą dojrzałą i stanowi bardzo cenny wkład w badania dotyczące życia religijnego Romów w Polsce.

I. PROBLEMATYKA I STRUKTURA PRACY

1. Temat rozprawy i jego aktualność

Temat rozprawy brzmi: *Rozwój kultu religijnego Romów w Polsce w latach 1979-2018. Studium dogmatyczno-pastoralne*. Okres badawczy obejmuje czas od powołania do istnienia przez Konferencję Episkopatu Polski Duszpasterstwa Romów i pierwszego duszpasterza środowisk romskich o. Edwarda Wesołka - aż do chwili obecnej. Autor za cel rozprawy postawił sobie przedstawienie form kultu religijnego Romów w Polsce, stwierdzenie na ile można mówić o rozwoju tego kultu oraz zbadanie jak skuteczne i owocne

jest duszpasterstwo Romów, prowadzone w ramach misji zleconej przez Konferencję Episkopatu Polski. W sposób szczególny Autor próbuje dać odpowiedź na pytanie: „Czy Romowie w Polsce są ludźmi wierzącymi; czy są chrześcijanami/katolikami albo wyznawcami innych religii? Jeśli wierzą to: jakie są szczególnie bliskie Romom formy kultu religijnego (kwestia synkretyzmu)? [...] Jakiego rodzaju jest duszpasterstwo Romów w Polsce, gdzie działa ono najprężniej i w jaki sposób jest tworzone?” (s. 16).

Podjęta tematyka jest ze wszech miar aktualna. Podsumowanie minionych 40 lat obecności Kościoła Katolickiego w środowiskach romskich nie tylko służy ocenie dotychczasowej działalności duszpasterskiej w tej grupie narodowościowo-etnicznej, ale daje także okazję do wskazania nowych kierunków i form tej pracy. Dysertacja ma więc nie tylko charakter teoretyczny, ale przede wszystkim praktyczny, duszpasterski.

2. Struktura pracy

Rozprawa składa się z *Wykazu Skróków, Wstępu, pięciu rozdziałów, Zakończenia, obszernej części zawierającej 5 pięć aneksów, bibliografii i streszczenia w jęz. angielskim.*

Wstęp (s. 9-20) został napisany poprawnie pod względem metodologicznym. Zawiera wyjaśnienie pojęć, wskazanie celu i problemów badawczych dysertacji, prezentuje strukturę pracy i przyjętą metodę. Niestety brak jest we *Wstępie* prezentacji źródeł. Ponadto podany we *Wstępie* wykaz aneksów (obejmujący 8 pozycji) nie odpowiada stanowi faktycznemu. W pracy brak jest bowiem aneksów oznaczonych we *Wstępie* numerami I-III (s. 19).

Rozdział I, zatytułowany: *Kontekst historyczno-społeczny obecności Romów w Polsce* ma charakter wprowadzający w tematykę i określa tożsamość tej grupy narodowo-etnicznej, ich zwyczaje oraz dziedzictwo kulturowe.

W rozdziale II, zatytułowanym *Duszpasterstwo Romów/Cyganów w Europie i w Polsce po Soborze Watykańskim II* został ukazany stosunek Stolicy Apostolskiej i Kościoła Rzymskokatolickiego do społeczności romskiej, zarówno w wymiarze ogólnoswiatowym, jak i polskim. W sposób szczególny ukazana została działalność Krajowych Duszpasterzy Romów w Polsce w ostatnich 40 latach.

Rozdział III, zatytułowany *Znaczenie pielgrzymowania i sanktuariów w duszpasterstwie Romów* ukazuje rolę, jaką w pobożności Romów odgrywa Najświętsza Maryja Panna oraz zwyczaj pielgrzymowania do Jaj sanktuariów zwłaszcza na Jasną Górę (grudzień), do Rywałdu Królewskiego (czerwiec) i do Limanowej (wrzesień). Przedstawiony

został również zwyczaj pielgrzymowania do sanktuarium na Górze Świętej Anny w ramach pielgrzymki mniejszości narodowych i etnicznych.

W rozdziale IV zostały przedstawione sylwetki świętych Patronów Romów i ich rola w pobożności cygańskiej. Tymi patronami są : bł. Zefiryn Giménez Malla (1861-1936), bł. Emilia Fernández Rodríguez de Cortés (1914-1939) oraz Sługa Boży Juan Ramón Gil Torres (1887-1936). Wszyscy oni byli Romami i ponieśli śmierć męczeńską podczas prześladowania Kościoła w Hiszpanii w czasie tzw. wojny domowej w latach 1936-1939. Ponadto Romowie w sposób wyjątkowy czczą św. Jerzego i św. Sarę z Saintes-Maries-de-la-Mer, która nie została zaliczona oficjalnie w poczet świętych Kościoła Katolickiego. Ponadto Romowie w sposób szczególny czczą też świętych papieży: Pawła VI i Jana Pawła II oraz św. Siostrę Faustynę Kowalską.

W rozdziale piątym został zaprezentowany i przedstawiony dokument Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych pt. *Wytyczne dla duszpasterstwa Cyganów* z 8 grudnia 2005 roku.

W *Zakończeniu* Autor podsumowuje osiągnięcia napisanej rozprawy, wskazując także zadania, jakie stoją przed duszpasterstwem Romów w przyszłości.

Drugą część rozprawy stanowi obszerna materiał zawierający 5 aneksów, takich jak: *Homilię* papieża Pawła VI, wygłoszoną do Romów 26 września 1965 roku w Pomezii (aneks 1), *przykładowe modlitwy i pieśni religijne w języku romskim* (aneks 2 i 3), tekst dokumentu Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych pt. *Wytyczne dla duszpasterstwa Cyganów* z 8 grudnia 2005 roku (aneks 4) oraz ilustracje (aneks 5).

Po aneksach następuje obszerny wykaz bibliografii, liczący 47 stron. Wykaz wykorzystanej literatury jest imponujący, jednak wymaga licznych poprawek i uporządkowania, co zostanie szczegółowo wskazane przy omawianiu aspektu formalnego pracy.

Dysertacja kończy się streszczeniem w języku angielskim (*Summary*).

Podsumowując należy stwierdzić, że struktura pracy jest logiczna i w sposób właściwy systematyzuje zgromadzony materiał badawczy. Szkoda, że w aneksach nie znalazły się zapowiedziane we wstępie pierwsze trzy załączniki (zwłaszcza publikacje Instytutu Pamięci i Dziedzictwa Romów oraz Ofiar Holocaustu). Ponadto nie jest najwłaściwsze, że zarówno rozdział V jak i aneks IV mają ten sam tytuł, czyli *Dokument Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych Wytyczne dla duszpasterstwa Cyganów*. W przypadku tytułu rozdziału V lepsze chyba byłoby sformułowanie: *Główne idee dokumentu Papieskiej Rady.....*, albo: *Idee przewodnie dokumentu Papieskiej Rady.....*

II. NAUKOWA WARTOŚĆ PRACY

1. Aspekt merytoryczny

Recenzowana praca jest oryginalnym opracowaniem, opisującym rozwój kultu religijnego Romów w Polsce w latach 1979-2018.

Podstawowym źródłem pracy były źródła pisane: zarówno wypowiedzi i dokumenty Nauczycielskiego Urzędu Kościoła, jak i literatura dotycząca życia religijnego Romów i form ich pobożności. Źródła te zostały uzupełnione i wzbogacone osobistym doświadczeniem Autora, co określił on jako „obserwację uczestniczącą”. Ten aspekt zdobywania wiedzy o wierze religijnej Romów jest bardzo istotny, bowiem sprawia, że wnioski formułowane w pracy są autentyczne i konkretne.

Za najważniejsze osiągnięcia niniejszej dysertacji uważam następujące wyniki, wnioski i propozycje:

1. Podstawową zaletą pracy jest to, że Autor omawia zagadnienie religijności Romów w szerokiej perspektywie: historycznej, teologicznej, społecznej i duszpasterskiej. Stąd wyniki badań i wnioski są rzetelnie uzasadnione i dojrzałe.
2. Niewątpliwie cennym wkładem Autora jest wskazanie związku, jaki istnieje między formami religijności Romów a ich wędrownym stylem życia i doświadczeniami historycznymi.
3. Szczególnie istotne jest podkreślenie przez Andrzeja Sochaję roli, jaką odegrała Stolica Apostolska, jej dokumenty oraz osobiste spotkania papieży z Romami zarówno dla rozwoju duszpasterstwa tej grupy narodowo-etnicznej, jak również dla podkreślenia ich godności i miejsca wśród narodów świata.
4. Cennym elementem recenzowanej rozprawy jest przytoczenie w całości w aneksie nr 4 dokumentu Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych pt. *Wytyczne dla duszpasterstwa Cyganów* z roku 2005 roku a zwłaszcza wnikliwe omówienie i analiza tegoż dokumentu w rozdziale piątym dysertacji. Dokument ten stanowi cenne źródło, w oparciu o które rozwija się duszpasterstwo Romów w całym świecie i w Polsce.
5. Autor umiał wydobyć i opisać szczególną rolę, jaką w wierze Romów odgrywa kult maryjny, którego przejawem są cykliczne pielgrzymki do sanktuariów Mati Bożej, odmawianie różańca, śpiewy maryjne w języku romskim. Na podkreślenie zasługuje

przytoczenie w aneksie tekstów *Aktów oddania Matce Bożej*, jaki odmawiają Romowie, w których nazywają Maryję Matką i Królową Romów.

6. Cennym elementem dysertacji jest przybliżenie romskich błogosławionych: Zefiryña Giménez Malla i Emilii Fernández Rodríguez de Cortés oraz Sługi Bożego Juana Ramóna Gil Torres oraz ich roli w życiu religijnym współczesnych Romów. Fakt ich beatyfikacji jest dla Romów powodem do chluby, a z drugiej strony zachętą do ich naśladowania w świętości oraz wierności Panu Bogu i Kościołowi.
7. Na szczególne podkreślenie zasługuje ten aspekt rozprawy, który opisuje i charakteryzuje działalność duszpasterzy Romów w minionych 40 latach: trudności, które musieli pokonać, charakterystykę form pracy oraz owoce wynikające z faktu budowania Królestwa Bożego wśród wędrownego ludu Romów.
8. Wyjątkowo cenne są wskazówki jakie Autor rozprawy formułuje pod adresem duszpasterzy Romów w Polsce (s. 282).

Za najważniejsze zadania jakie widzi przed nimi to:

- troska o regularne uczestnictwo wiernych pochodzenia romskiego we Mszy Świętej w niedziele i święta.
- ochrona tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej i obrządkowej Romów oraz nawiązywanie dialogu z Kościołem i kultura lokalną;
- troska o właściwą integrację społeczną, która unika getta kulturowego;
- osobiste kontakty i uczestniczenie w życiu rodzin i wspólnot romskich oraz ewangelizacja głównie poprzez świadectwo życia.

Osobiście nie mam uwag dotyczących aspektu merytorycznego dysertacji.

2. Nowatorstwo rozprawy

Jak już zostało to zauważone, przedstawiona dysertacja doktorska jest jedynym, tak szerokim opracowaniem przedstawionego zagadnienia. Do tej pory nie została bowiem podjęta żadna próba całościowego ukazania i przedstawienia form religijności Romów w Polsce oraz duszpasterstwa prowadzonego wśród Romów zarówno w wymiarze ogólnopolskim jak i diecezjalnym. Dostępne są tylko pojedyncze opracowania dotyczące duszpasterstwa wśród Romów w diecezji tarnowskiej (por. s. 15, przyp. 21). Stąd praca ma charakter wyjątkowo nowatorski i wypełnia lukę, jaka istniała do tej pory w opisie działalności Kościoła na terenie Polski.

3. Aspekt formalny

Podjęty przez Doktoranta temat jest interesujący i aktualny. Sformułowanie tematu pracy jest adekwatne do treści rozprawy. Struktura pracy jest przejrzysta i logiczna. Rozprawa jest napisana językiem jasnym i zrozumiałym, stąd tekst czyta się z dużą przyjemnością. Niezwykle cenny jest obszerny aneks, zawierający zarówno teksty zawierające nauczanie Kościoła dotyczące duszpasterstwa Romów, jak też teksty modlitw i pieśni religijnych oraz interesujące zdjęcia i ilustracje.

Należy stwierdzić, że Autor zgromadził bogaty materiał źródłowy. Wymagało to od niego olbrzymiej pracy, poświęcenia i wysiłku. Na ogół źródła, i inne pozycje są cytowane w sposób staranny i poprawny.

Mimo bardzo pozytywnej oceny dysertacji recenzent dostrzegł także kilka mankamentów, które wymagają korekty, zwłaszcza, gdyby praca miała się ukazać drukiem, co niniejszym postuluję.

Główne uwagi dotyczą wykazu Bibliografii zamieszczonego na końcu dysertacji. Jest on imponujący pod względem objętości (47 stron)! Niestety uporządkowanie go wymaga sporo pracy.

Pierwszy problem stanowi brak jasnego kryterium podziału bibliografii. O ile w pierwszej części jest to podział ze względu na treść, o tyle w końcowej fazie pojawia się podział ze względu na nośnik treści (netografia), przy czym w tym dziale poszczególne pozycje są zestawione alfabetycznie bez rozróżniania kategorii dokumentu (nauczanie Kościoła, publicystyka, relacje z pielgrzymek). Gdyby chcieć wprowadzić podział bibliografii ze względu na nośniki treści należałoby podzielić je na dwie części: papierografię i netografię. Nigdzie oczywiście takiego podziału się nie stosuje, dlatego dział *Netografia* należy zlikwidować, a pozycje z tego działu włączyć zgodnie z treścią danych artykułów, dokumentów, czy książek do pozostałych działów.

Druga kwestia dotyczy samego podziału tematycznego pierwszej części *Wykazu Bibliografii* na: *Źródła* (czyli Dokumenty Nauczycielskiego Urzędu Kościoła i *Inne*), *Literaturę przedmiotu* oraz *Literaturę pomocniczą*. Otóż zgodnie z tematem pracy, źródłami są tylko niektóre Dokumenty Nauczycielskiego Urzędu Kościoła (te które wprost traktują o duszpasterstwie Romów). Do źródeł należy także zaliczyć wiele pozycji z działu *Literatura przedmiotu* i z działu *Netografia*, gdzie są opisane różne formy i przykłady działalności duszpasterskiej wśród Romów oraz religijności Romów. Dlatego za bardziej wskazane

uważałbym podział całej *Bibliografii* na klasyczne cztery części: Źródła, Dokumenty Nauczycielskiego Urzędu Kościoła, Opracowania i Literatura pomocnicza.

W *Bibliografii* należy cytować poszczególne konkretne dokumenty Kościoła, a nie całe ich zbiory (np. *Dentzingera*, czy *Wybór wypowiedzi Kościoła* opracowany przez ks. M. Ostrowskiego (s. 395).

Ujednolicenia wymaga sposób cytowania Jana Pawła II. W *Netografii* występuje on zarówno pod literą „G” (Giovanni Paolo II), jak i pod literą „J” (Jan Paweł II), mimo, że wszystkie przytoczone teksty są w języku włoskim.

Korekty wymaga również zapis dokumentów soborowych (s. 390), gdyż przy cytowaniu dokumentów Soboru Watykańskiego II brak jest stron, na których poszczególne dokumenty się znajdują.

Ponadto kilkanaście razy błędnie zostało zacytowane czasopismo „Jasna Góra”, gdzie w miejsce numeracji tomu została wstawiona cyfra oznaczająca kolejny numer w danym roku (s. 408-409).

W *Wykazie Skróków* z kolei przy opisywaniu encyklik papieskich należałoby zacząć ten opis od podania imienia Autora. Występuje to tylko jeden raz przy encyklice *Veritatis Splendor*.

III. KWESTIE DO DYSKUSJI

Praktycznie nie mam żadnych uwag, dotyczących strony merytorycznej pracy. Pragnę jednak zadać dwa pytania, służące poszerzeniu przedstawionych zagadnień.

1. W paragrafie 2.1 zatytułowanym: *Obraz Boga u Romów*, Autor stwierdza, że z obserwacji przeprowadzonych wśród Romów karpaccich, zwłaszcza podczas pielgrzymek do sanktuariów maryjnych, wyłania się obraz Boga jako groźnego i sprawiedliwego Sędziego, daleki od obrazu Miłosiernego Ojca z Jezusowej przypowieści (zob. Łk 15,11-32; s. 136). Z drugiej jednak strony we *wstępie* do rozdziału IV zostało podkreślone, że szczególnym kultem u Romów otaczana jest Apostołka Bożego Miłosierdzia – św. Siostra Faustyna Kowalska (s. 211). Czy wobec tego można dostrzec jakiś następujący proces zmiany obrazu Boga wśród Romów? Czy pojawia się obraz Boga także jako Miłosiernego Ojca? W jaki sposób duszpasterze mogą kształtować ten prawdziwy ewangeliczny obraz Boga?
2. Wśród najważniejszych trudności przed którymi stają Romowie oraz duszpasterze Romów, Autor dysertacji wymienia kwestię zagospodarowania czasu wolnego dzieci i

młodzieży oraz kwestię ich edukacji (s. 115-116). Pewne próby zaradzenia tym problemom były już podejmowane, np. w Diecezji Tarnowskiej przez Ks. Stanisława Opockiego. Czy, a jeżeli tak to jak, powinno zdaniem Doktoranta wyglądać zaangażowanie Kościoła w pomoc dzieciom i młodzieży romskiej w dziedzinie edukacji i zagospodarowania czasu wolnego? Czy jest możliwe instytucjonalne zaradzenie tej kwestii?

IV. WNIOSEK KOŃCOWY

Rozprawa doktorska mgra lic. Andrzeja Sochaja jest owocem dojrzałej refleksji teologicznej. Doktorant wykazał się olbrzymią pracowitością i dużą samodzielnością naukową. Autor dysertacji posiada umiejętność stawiania problemów i ich weryfikacji. Jego praca badawcza ma z jednej strony charakter historyczny i teologiczny, z drugiej zaś posiada wartość pastoralną. Pokazuje bowiem proces rozwoju wiary religijnej wśród Romów w Polsce oraz wskazuje dalsze perspektywy kształtowania tej wiary.

Mimo wskazanych uchybień w kwestiach formalnych niniejszą dysertację oceniam bardzo wysoko (bardzo dobrze) i uważam, że spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Dlatego stawiam wniosek do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego o dopuszczenie mgr lic. Andrzeja Sochaja do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

.....*Grzegorz Bartosik*.....

o. dr hab. Grzegorz Bartosik OFMConv, prof. UKSW

Warszawa, 11 kwietnia 2019 r.